

Co je tzv. cikánská otázka?

MILENA HÜBSCHMANNOVÁ
Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV, Praha

V ČSSR žije podle statistiky provedené Státním statistickým úřadem ke dni 31. 12. 1967 223 993 Cikánů.

V předmluvě k prvnímu svazku *Statistiky* se píše: „Některé národní výbory... nemají dosud přehled o počtu narozených nebo zemřelých obyvatel cikánského původu.“

V úvodu k doplňkovému svazku *Zprávy a rozbor* se píše: „Část cikánů (podtrhla M. H.) již splynula s ostatním obyvatelstvem a není... podchycena. (Máme na mysli kulturní a společenskou integraci.)“

Citace naznačují, že statistika není přesná. Za prvé proto, že o Cikánech není dobrý přehled, za druhé proto, že byla vyloučena část Cikánů integrovaných, aniž se přешetřilo, počítají-li se oni sami za Cikány nebo ne. Cikánů v ČSSR bude patrně víc, než statistika uvádí.

Už to, že o „cikánském obyvatelstvu“ vychází zvláštní statistika, nasvědčuje, že Cikány považujeme za zvláštní skupinu lidí. Je to skupina početná a stále se relativně zvětšuje, protože populace u Cikánů narůstá přibližně dvakrát rychleji než u necikánů.

Vycházejme z předpokladu, že pro fungování společenského systému je potřebné, aby jednotlivé skupiny, které ve společnosti existují, nevytvářely rozpornost svých zájmů a aspirací nebo neschopností své zájmy sdělit tak, aby byly pochopeny jinými skupinami, trvale konfliktní situace.

Jak je tomu s Cikány?

V roce 1958 vyšel zvláštní zákon č. 74, týkající se Cikánů. V roce 1965 na základě usnesení vlády ČSSR a usnesení předsednictva ÚV KSČ byl ustaven Vládní výbor pro řešení otázek cikánského obyvatelstva a byla vydána vyhláška 502 se směrnicemi, jak „cikánskou problematiku“ řešit.

Sám termín „cikánská problematika“

nasvědčuje, že se v souvislosti s Cikány vytvářejí situace když ne konfliktní, tedy alespoň problematické.

Koho se „cikánská problematika“ týká? Na prvním místě Cikánů, proto „cikánská“. Dále toho, kdo projevy existence Cikánů považuje za problematické — zjednodušeně necikánů — gádžů.¹

A konečně z toho, že stát činí zvláštní opatření k řešení „cikánské problematiky“, lze soudit, že třetí složkou relevantní pro „cikánskou problematiku“ jsou státní instituce.

Termín „cikánská problematika“ lze analyzovat dále. Kdyby si termín vyjadřující nesoulad mezi Cikány a necikány vymysleli Cikáni, říkalo by se patrně „gádžovská problematika“. Termín si ovšem vymysleli gádžové, necikáni, a proto vzbuzuje dojem, že iniciátory nesouladu jsou Cikáni: Cikáni nám způsobují problémy, my tedy hodnotíme a určujeme, co je problém, my tedy jsme skupina, jejíž měřítko a kritéria platí, tudíž my jsme složka dominantní.

Skutečnost, že státní instituce, užívající ve svých dokumentech termínu „cikánská problematika“, se s ním ztotožňují naznačuje, že státní instituce jsou mluvčími a reprezentanty skupiny gádžů-necikánů.

Příklad:

Ani jeden člen Vládního výboru pro řešení otázek cikánského obyvatelstva nebyl Cikán. Ani jeden z krajských referentů pro řešení „cikánské problematiky“ nebyl Cikán. Z okresních referentů byl Cikán pouze jediný. Do roku 1939 neměli Cikáni žádnou instituci, která by je reprezentovala a hájila jejich zájmy. Na jaře roku 1969 byl v Bratislavě ustaven Svaz Cigánů-Romů (Románo jekhetániben) jako složka NF; svaz zastupuje Cikány-Romy v SSR. 30. srpna 1969 byl v Brně ustaven Svaz Cikánů-Romů v ČSR, taktéž složka NF.

Termín „cikánská problematika“ vyjádřený neutrálně, bez implicitního hodno-

¹ Gádžo — cikánsky necikán. Jako my máme pro tak oni mají pro nás souhrnný název „gádžo“ (vé).

Cikány souhrnný, nediferencující název „Cikáni“,

cení dominantní složkou (gádži), znamená nejspíše problém neintegrovatosti Cikánů a gádžů v této společnosti. Tato neutrální formulace umožňuje, myslím, přistupovat nezaujatěji ke zkoumání problému: jak se projevuje, jaké postavení zaujímají tři relevantní složky² — Cikáni, gádžové, státní instituce —, jakou mají roli při stupňování stavu neintegrace nebo naopak při působení na proces směřující k integraci, případně jakou roli hrály tyto složky v minulosti a jak minulost přesaňuje do současné situace.

I člověk, který by o Cikánech v ČSSR nevěděl vůbec nic, může tedy z terminu „cikánská problematika“ vysoudit, že v ČSSR existují Cikáni, kteří jsou pojmání jako skupina, protože se o nich mluví souhrnně, že Cikáni jsou posuzováni jako iniciátoři problematiky. Kým jsou tak posuzováni? Ostatními — necikány, a protože necikáni mají možnost určovat, kdo (Cikáni) způsobuje co (problematiku), možno necikány považovat za dominantní složku, rozhodující složku — dominantní společnost, a Cikáni jsou tedy v postavení skupiny menšinové (minoritní).

Jakou intenzitu a jaký charakter má „cikánská problematika“, nelze vysoudit z pouhého terminu. Zmínila jsem se ovšem, že se jí zabývala vláda ČSSR — vrcholný státní orgán. Půjde patrně o problém závažný.

Jak intenzivně pocítují „cikánskou problematiku“ necikáni, může být zřejmé z odpovědí v dotaznících, jimiž jsem v roce 1968 začala sondovat postoje necikánů k Cikánům.

Příklady.³

„Za pár roků bude naše město cikánské, že se bílí lidi budou muset vystěhovat, protože mezi cikány se nedá žít. Cikána jakkoli předsvědčovat, on je vždy cikán. Cikánům se v posledním čase příliš dovolilo, a oni nejenže se nám chtějí rovnat, ale chtějí nás

převýšit a vydobývají si svou moc tím, že se nikoho nebojí.“

(Žena, 25 let, dělnice, základní vzdělání.)

„Odkud přišli Cikáni, to mě nezajímá. Vím jen, že v roce 1777 jich bylo v Levoči dvacet a dnes je každý devátý občan Levoče Cikán!“

(Muž, 35 let, technik, vysokoškolské vzdělání.)

„Mínění mých známých o Cikánech je alarmující a dožaduje se nápravy v tomto směru.“

(Muž 35 let, učitel, vysokoškolské vzdělání.)

„O Cikánech se mluví pomalu víc než o počasí. Když není ve vlaku o čem mluvit, mluví se o Cikánech. Každý má svou deštivou neděli, a každý má svého Cikána: každý ví, jaká bude neděle příští a každý má recept na Cikány.“

(Muž, 41 let, úředník, středoškolské vzdělání.)

Přísluví uvedená v dotaznících:

„Ze psa nikdy nebyla slanina, ani z vlka skopové, a z Cikána nikdy nebude člověk.“

(Muž, 41 let, šlechtitel, vysokoškolské vzdělání.)

„Cikánský pud přeměnit je těžší než přinutit lačného psa, aby se žrádla nedotkl.“

(Muž, 54 let, dělník, základní vzdělání.)

„Cikán je a cikán zůstane; i když je opice cvičená, vždycky je cítit divočinou.“

(Muž, 34 let, mechanik, středoškolské vzdělání.)

„Cikán je a cikán bude, i když se umeje, smrdět bude.“

(Žena, 52 let, dělnice, základní vzdělání.)

„Na tvrdé dřevo tvrdý hřebík, na cikána tvrdou hůl.“

(Muž, 34 let, středoškolské vzdělání.)

„Z cikána i čepice nedobrá, když ji najdeš, tak ji bij.“

(Žena, 25 let, technička, středoškolské vzdělání.)

„Cikán byl a cikán bude, dokud nezdechne.“

(Žena, 15 let!, dělnice, základní vzdělání.)

„Od kdy Cikán byl a bude, člověk se s ním trápit bude.“

(Muž, 19 let, studující SVŠ.)

Veškeré uvedené citáty dokazují, že „cikánská problematika“ je necikány — eufemisticky řečeno — pocítována intenzivně.⁴

² Zmiňuji se zatím o třech složkách, protože čtvrtá složka — instituce zastupující Romy-Cikány — začala v „cikánské problematice“ působit velice nedávno, a v době, kdy článek píšu (říjen 1969), nelze její vliv dost dobře měřit.

³ Odpovědi slovenských respondentů uvádím v českém překladu. Slovo c/Cikán přepisuji tak, jak bylo psáno v dotaznících.

⁴ Ráda bych dootázala, jak stav neintegrace pocítují Cikáni, bohužel nemám zatím dost dokumentujícího materiálu; analogickou sondu *Postoje Romů ke gádžům* se teprve chystám provést. Namátkou si vzpomínám na dvě přísloví, která mají Romové o gádžích:

„Rom Romeha — gádžo gádžeha — Cikán s Cikánem, gádžo s gádžem.

„Sigeder o gádžo merela, ale le Romeske pativ

na dela“ — Raději gádžo zemře, než aby dal úctu Cikánovi.

Uvedu ještě jednu krátkou cikánskou „paramisi“ — pohádku (zde spíše anekdotický příběh), která ukazuje, jak Cikáni neintegraci pocítují. „Byl jeden Cikán, měl děti a neměl co jíst. Povídá: »Ženo moje, jdu se oběsit.« A šel. Ve městě koupil provaz, s provazem jde do leša. Pověsí provaz na větev, hlavu do smyčky, ale provaz praskne — byl snílý — a Cikán spadne na zem. Povídá: »Div že jsem se nezabil. Vidíš, ženo moje, jací psi jsou ti gádžové! Nedopřejí Cikánovi, ani aby se oběsil. Prodává šnilý provaz, spadnu a div že jsem se nezabil.« Pak šel Cikán domů, a jestli neumřel, žije dodnes.“

(Ludovít Kroščen, 36 let, Letanovce — okres Spišská Nová Ves.)

I kdyby vzorek dotazovaných nebyl reprezentativní, uvedená přísloví dokazují, že nejde o názor jedinců, ale o názor obecný, neboť přísloví se tvoří, ujímá a traduje proto, že zobecňuje nějakou zkušenost, vyjadřuje obecný postoj.

Nebudu uvedené citáty z dotazníků analyzovat podrobně — vyvodím jen některé další důkazy pro své předcházející úvahy.

První dva citáty: skupina Cikánů nestále narůstá — je tedy nezanedbatelná co do počtu.

První citát: gádžové-necikáni začínají mít z tohoto narůstajícího počtu obavy. Proč? Aby nebylo ohroženo jejich dominantní postavení. Dominantní postavení se nejen přiznává, ale postuluje.

Čtvrtý a pátý citát: problematika je nezanedbatelná nejen co do počtu Cikánů, ale i z jiných, zde neuvedených důvodů. Není jen nezanedbatelná, ale přímo „alarmující“ — postuluje se rychlé řešení. Pátý citát hovoří o tom, že každý (necikán) si osobuje právo na řešení — tj. další projev našeho dominantního postavení.

Prísloví: Cikáni jsou něco jiného než my — něco horšího než my, něco, co se nám (vyšším, lepším) nechce (nesvede) přizpůsobit — a to nás (lepší) opravňuje, abychom ty nižší, nepřizpůsobené „bili“, trestali — abychom jimi manipulovali. Z posledního přísloví navíc vyplývá, že „cikánská problematika“ vznikla kdysi dávno v minulosti, prakticky ve chvíli, kdy se Cikáni a necikáni setkali a začali (začali být nuceni) žít vedle sebe.⁵ Veškerou vinu na vzniku konfliktů nesou, podle mínění necikánů, Cikáni.

Třicet devět dotazovaných zdůrazňuje dominantní postavení skupiny necikánů tím, že výslovně požaduje, aby se Cikáni přizpůbili: „nám“, „naši vyšší kulturní úrovni“, „naši civilizaci“.

Příklad:

„Nařídte jim, ať si nás lépe všimají a ať se hledí přizpůsobit.“
(Žena, 31 let, úřednice, středoškolské vzdělání.)

Ze sedmdesátipěticeletného souboru sedmdesát tři (!) respondenti považují za samozřejmé, že necikáni mají výsostné právo řešit cikánskou problematiku. Pouze dva ze sedmdesáti pěti považují za vhodné, aby „cikánskou problematiku“ spoluřešili i Cikáni.

Ztotožňují se státní instituce s míněním necikánské veřejnosti?⁶

V roce 1963 vyšla kniha *Cikánská otázka v ČSSR* Jaroslava Suse (Státní nakladatelství politické literatury), o níž se domnívám, že reprezentovala oficiální ideologii. Autor na straně 100 píše: „Stav cikánského etnika neumožňuje jiná opatření... (než asimilaci — viz předcházející odstavec), pomocí níž by se Cikáni stali úplně rovnoprávnými členy lidské společnosti... Působit proti objektivně probíhajícímu rozkladu cikánského etnika by bylo nesprávné a koneckonců reakční...“ (podtrhla M. H.). Dále (str. 101): „Socialistická demokracie nevyklučuje násilí... (směřující) k odstranění jakýchkoli rozdílů.“ (Podtrhla M. H.)

Autor proklamuje jako jediné možné řešení „cikánské otázky“ asimilaci, tj. totéž, co jinými slovy požaduje necikánská veřejnost, ba více, autor chce připočtení úplné, zatímco větší část veřejnosti si pod pojmem „přizpůsobení“ představuje víceméně přizpůsobení socio-kulturní. Důkazem toho jsou například odpovědi na otázku zkoumající vztah necikánů k cikánštině a k právu Cikánů hovořit jejich mateřštinou. Z padesáti respondentů, kteří na tuto otázku odpověděli, považuje třicet dva za zcela samozřejmé, že Cikáni hovoří cikánsky. („Je to jejich mateřština“). „Tak, jako my mluvíme česky nebo slovensky, oni mluví cikánsky.“ „Naučili se to v rodině a proto tak mluví“, a podobně.) Autor tedy proklamuje asimilaci, která může být „pro dobro“ Cikánů prováděna i násilím.

V hlavním referátu předneseném na prvním zasedání Vládního výboru pro řešení otázek cikánského obyvatelstva se říká: „Nedostatky v plnění usnesení ÚV KSČ (z roku 1958) se projeví v tom, že

⁵ Počet zodpovězených dotazníků sondujících postoje necikánů k Cikánům je 345. Z toho mám zatím zpracovaný soubor 75 dotazníků. Z tohoto souboru cituji.

⁶ Hovořím o situaci, jaká byla přibližně do konce roku 1967. V roce 1968 byl rozpuštěn Vládní výbor pro řešení otázek cikánského obyvatelstva a v praxi

prestala být uplatňována vyhláška 502, i když nebyla odvolána. Nyní se „cikánskou problematikou“ zabývá oddělení na ministerstvu práce a sociálních věcí. Navíc, jak jsem se zmínila dříve, zasáhla do situace nová složka — slovenský a český Svaz Cikánů-Romů.

cikánská otázka se prohlubuje a rozptýl Cikánů, který je jedním ze základních předpokladů asimilace cikánského obyvatelstva, je ponecháván živelnosti...“ (podtrhla M. H.).

Státní instituce donedávna považovaly za jediný možný princip řešení „cikánské problematiky“ asimilaci Cikánů: nejen asimilaci sociální, ale i připodobnění etnické. Asimilace měla být prováděna „neživelným“, tedy organizovaným rozptylem Cikánů.

Zatím je zřejmé, že „cikánská problematika“ vyplývá ze soužití dominantní společnosti a minoritní skupiny, ale abychom blíže určili její charakter, je nutné znát charakter skupiny Cikánů. Za co jsou Cikáni jako skupina považováni necikány, a za co se sami považují?

Komu se říká Cikán?

Cituji ze *Slovníku jazyka českého*, František Trávníček, Slovanské nakladatelství 1952:

„cikán — příslušník potulného národa — symbol lživosti, zlodějskosti, toulavosti, přeneseně taškář, lhář, podvodník (lid. hovor.)“

Skutečnost, že *Slovník jazyka českého*, který by se neměl mýlit v pravopise, uvádí slovo cikán s malým „c“ ačkoliv podle Pravidel českého pravopisu se názvy příslušníků národa píší s velkými iniciálami, naznačuje, že se *Slovník* ztotožňuje s nahližením na Cikány jako na tuláky, zloděje, podvodníky — tedy na a-sociály. Asociálové ovšem nejsou skupina (pokud nejde o kastu zlodějů, jako jsou třeba Sásíové v Indii, nebo nějaký lupičský gang) — a Cikáni skupina jsou.

Pokud se *Slovník* zmiňuje o Cikánech jako o národě, uvádí jediný charakteristic-

ký rys tohoto národa: potulnost; přitom Cikáni v ČSSR jsou převážně potomci Cikánů-kovářů hudebníků, kteří byli po několik staletí usedlí! Před rokem 1958, než vyšel zákon o zákazu kočování, byly pořízeny soupisy „kočovných“ Cikánů, a těch bylo napočteno 11 820 — tedy pouze 5,3 % všech Cikánů v ČSSR. „Kočovní“ Cikáni se liší (a jsou „usedlími“ Cikány odlišování!) jako zvláštní etnická podskupina Cikánů.⁷

Slovo Cikán, které symbolizuje kočovnost, potulnost, zakrývá tedy etnickou diferenciaci Cikánů.⁸

Dále připomíná slovo Cikán naši mylnou hypotézu o původu Cikánů (tedy naši vlastní neznalost). Po příchodu do Evropy byli Cikáni považováni za příslušníky řecké heretické sekty — acinganoi — odtud Cikán.¹⁰

Konečně ztělesňuje slovo cikán náš negativní postoj k Cikánům.

Příklady:

— *Slovník jazyka českého*: cikán — symbol zlodějskosti, toulavosti, lživosti (lid. hovor).

— *Zápisnice obecné rady města Lubica*, Okresný archiv Stará Lubovňa, rok 1929: „... je fakt, že jednotlivé tunajšie cikane kradnú..., kradnú ale aj biele cikane, a nie len v Lubici, ale v celom svetě...“ (podtrhla M. H.).

— K. J. Erben, Kytice, *Polednice*: „... Bodejž by jsi ty cikáně trochu málo mlčelo!“

— Slovensky „cigánit“ — lhát.¹¹

Název, který necikáni dali Cikánům, je tedy nezasvěcený, nepřesný, matoucí, pejorativní. Symbolizuje i záměrnou distanci, neochotu ke kontaktu a komunikaci necikánů s cikány, ale protože Cikáni nejsou jen cikáni s malým „c“, nýbrž i Cikáni-Roma, neochota ke kontaktu se bude vztahovat globálně na všechny Cikány.

⁷ Cikáni nejsou etnicky homogenní skupina — ani v ČSSR, nefku-li jinde ve světě. Kdyby se nakreslila mapa osídlení různých etnických skupin Cikánů, nekryla by se s politickou mapou Evropy. Například Rom-lováři, tradičně kočovní handlíři — původně kočovní, dnes misty usedlí, žijí na jižním Slovensku, v Maďarsku, Polsku, Rumunsku, SSSR, Francii a jiných státech; ve většině těchto států žijí ovšem i jiné etnické podskupiny Cikánů, například Rom-kalderáři, tradičně kotláři, žijící hlavně v Rumunsku, ve Francii, před válkou v českých zemích, a podobně.

⁸ „Kočovní“ Cikáni na Slovensku sami sebe nazývají Rom-lováři, od maďarského „ló“ — kůň. „Usedlími“ Cikány jsou nazýváni „Vlašiko Roma“ — rumunští Cikáni. Obě skupiny se od sebe liší sociokulturním systémem, dialektem, krojem, tradiční profesí, a dokonce i antropologickým typem. Když k této diferenciaci došlo, zda ještě na půdě Indie nebo až postupně po příchodu do Evropy pod vlivem různých životních podmínek, není dosud vyjasněno.

⁹ V anglickém názvu „Gipsy“ se smysl posunul

ještě více od Romů-Cikánů směrem ke kočovnosti — do té míry, že se pod pojmem „Gipsy“ začíná rozumět jakýkoli kočovník, nehlédě na původ, antropologický typ, jazyk a další specifické rysy Romů-Cikánů.

⁹ V českých zemích bylo první použití názvu Cikán zjištěno v Popravci knize pánů z Rožmberka ve čtrnáctém století.

¹⁰ Jinou mylnou hypotézou o původu Cikánů symbolizuje anglické „Gipsy“: Egyptianos, Egyptan —egyptský původ.

¹¹ Je zajímavé, že slova „cigánit“ ve smyslu lhát používají sami Cikáni. Je to snad tím, že jako minoritní skupina mají tendenci přejímat kritéria a hodnocení dominantní společnosti? Nebo se sami začínají postupně považovat za méněcenné, protože jsou podle dominantních kritérií neustále za méněcenné považováni? Anebo proto, že slovo „Cikán“, symbolizující negativní vztahy společnosti, je jim cizí, neztotožňují se s ním, a proto jim nepřijde používají používat tohoto slova ve smyslu, v jakém ho používají gádžové?

„Každý pořádný člověk odsuzuje cikány a nechce s nimi nic mít. Já je odsuzuji taky, až na ty, které znám osobně.“

Respondent je ochoten neodsuzovat Cikány, které zná osobně, případně se s nimi stýkat, ale ke všem ostatním bude a priori přistupovat jako k cikánům.

„Všichni mi známi se na cikány dívají jako na otrhané a špinavé lidi, kteří se neumí přizpůsobit. Ačkoliv znám jednu cikánku a ta chodí tak slušně oblekaná, že se na ni může každý podívat, jako by ani cikánka nebyla.“

Není sice cikánka — zlodějka, tulačka, ale není ani Češka, ani Slovenka, je snědá, mluví cikánsky — co tedy je?

Je „občanka cikánského původu“. „Občan cikánského původu“ je termín, kterého se používá v dokumentech státních institucí, odtud přechází do tisku a do mluvy funkcionářů. Je to oficiální termín, který se snaží vyhnout negativním postojům vyjádřeným ve slově cikán.

Co to znamená „občan cikánského původu“? To znamená Čech nebo Slovák (nebo příslušník jiné právně uznané národnosti v ČSSR), jehož rodiče, prarodiče byli c/Cikáni. Co pojem „občan cikánského původu“ symbolizuje?

— Chceme přijmout c/Cikána jako rovnoprávního, jako „občana“,

— ale jen s tou podmínkou, že bude Slovák, Čech — tedy ne Cikán,

— tedy Čech, Slovák zůstává nadále něčím vyšším, rovnoprávnosti hodnějším, a Cikán je nadále někým, kdo si rovnoprávnosti nezaslouží, neboť jakožto Cikán nemůže být občanem.

— Cikán tedy nadále není necikány přijímán, třebaže se jeho přijetí proklamuje.

Z pojmu Cikán, pod který dominantní společnost Cikány shrnula, a ze smyslu, který slovo Cikán symbolizuje, i z termínu, kterého používají oficiální představitelé dominantní společnosti — „občan cikánského původu“, vyplývá, že se na Cikány díváme jako na sociální skupinu „naruby“, na a-sociální skupinu nebo jako na potomky asociálů, které jsme ochotni přijmout pouze v tom případě, že se sta-

Pokud asimilace není přirozeně probíhající proces, tedy pokud minoritní skupina sama nedospěje k tomu, že začne hodnoty dominantní společnosti považovat za vhodnější komunikační symboly v „dohovoru“ s druhou skupinou, tj. s dominantní společností, a začne je přijímat dobrovolně, bez nátlaku postojů a postupů dominantní společnosti (k tomu je ovšem nutné, aby se v důsledku distancujících a nepřátelských postojů dominantní společnosti tyto hodnoty nejevily jako nepřátelské!), potud je „asimilace“ pokusem o víceméně násilnou likvidaci minoritní skupiny, pokusem o „rozpuštění“ Cikánů.¹²

„Cikánská problematika“ má tedy ve světě analogie. Zdá se, že její obecnost vyplývá z postavení etnické minoritní skupiny v dominantní společnosti. Problematiku by bylo možné obecně definovat jako problémy související dvou etnických skupin s rozdílným sociokulturním systémem, z nichž jedna zaujímá postavení dominantní společnosti a druhá postavení minoritní skupiny. Dominantní společnost — nejen v případě Cikánů — je dominantní pokud jde o počet a o diferencovanost sociokulturního systému, z čehož vyplývá možnost rozhodovat a disponovat mocenskými prostředky. Historie ukazuje, že i formy, kterými se dominantní společnosti problematiku minoritních skupin snažily řešit, jsou na různých místech zeměkoule podobné.

Nejprve se dominantní společnosti pokoušely likvidovat odlišné zájmy minoritních skupin a konflikty z toho vyplývající přímou fyzickou likvidací nositelů odlišných zájmů: vyvraždění Tasmanů na ostrově Tasmánie u Austrálie, vyvraždění různých indiánských kmenů, pokus o vyvraždění Židů (bohužel, velmi nedávno), pokus o vyvraždění Krymských Tatarů, a nakonec i pokus o vyvraždění Cikánů: z osmi tisíc českých Cikánů zbylo po druhé světové válce naživu pouhých šest set.

Ze sedmdesáti pěti respondentů v dotazníkové akci sondující postoje necikánů k Cikánům se dva ještě dnes přimlouvají za přímou fyzickou likvidaci Cikánů.

„Dejte mi pušku, a uvidíte, jak cikánskou problematiku vyřeším.“

(Žena, 52 let, dělnice, základní vzdělání.)

„V létě v parku, kdy je tam Cikánů plno, se člověk pozastaví nad otázkou: teď by bylo potřeba hodit do nich bombu.“

(Žena, 15 let, dělnice, základní vzdělání.)

Když se pokusy o přímou fyzickou likvidaci nedatily, buď proto, že minoritní skupina jako „národní“ skupina rodila nové a nové „příslušníky“, a likvidace prostě nebyla technicky možná, nebo proto, že likvidace počené skupiny obyvatelstva narušila funkční systém společnosti (anebo že by se kulturní citění posunulo směrem k humanismu?), začalo se od formy přímé fyzické likvidace minoritních skupin upouštět.

Mezinárodním tribunálem v Norimberku bylo definováno genocidium; úmluva o trestání a prevenci genocida byla přijata valným shromážděním OSN dne 12. 1. 1946. Genocidium bylo definováno takto:

¹² Asimilace nebyla propagována pouze dominantní společností v ČSSR vůči Cikánům. Politiku asimilace vyhlásila a prováděla australská vláda (reprezentující „bílé“ Australany) vůči původním obyvatelům Austrálie. Kanadská vláda se snaží asimilovat Indiány a Eskymáky. Dominantní společnost v Norsku se pokouší asimilovat minoritu Laponců. I když se způsoby a postupy asimilační

politiky v různých zemích liší, jde v podstatě o každé víceméně o zbavení minoritní skupiny jejího specifika, etnika, o přizpůsobení — „počeštění“, „poslovenštění“ Cikánů, „ponorštění“ Laponců, „poangličtění“ Arandů, Pífantatarů, Pintabijů a jiných australských kmenů — tedy o likvidaci minoritní skupiny a tím o likvidaci „cikánské, eskymácké, laponské, indiánské atd. problematiky“.

„Přímá masová vražda návodem či rozkazem, - úmyslné podrobení skupiny národní, etnické, rasové, náboženské takovým životním podmínkám, které mají vést k úplnému nebo částečnému jejímu zničení,

- opatření směřující k zabránění porodů v této skupině, nucený přesun dětí do jiné skupiny.“

Příklad ze sondy:

Dva náct dotázaných ze sedmdesáti pěti se vyslovuje buď pro sterilizaci Cikánů nebo pro odnětí dětí z cikánských rodin a jejich výchovu v rodinách necikánských.

Další formou řešení konfliktů situací vyplývajících z odlišnosti minoritní skupiny a dominantní společnosti byly pokusy o izolaci minoritní skupiny: rezervace (Indiáni v USA, Kanadě, „aboriginals“ - původní obyvatelé v Austrálii), segregace (černoši v USA), deportace. (Zajímavou formou „vertikální izolace“ jsou kasty v Indii, do kterých arijské Indové uzavřeli původní drávidské, monchméské atd. obyvatelstvo indického subkontinentu po svém vpádu do Indie.)

Příklad ze sondy:

Pro izolaci se vyslovuje třináct dotázaných ze sedmdesáti pěti. „Vývěz na nějaký ostrov“, „přesunout do pohraničí“, „vyhnat odkud přišli“, atd.

Izolace za současných politických, populačních, sociálních, technických, ekonomických a kulturních podmínek není možná. Prakticky nejsou neobydlená místa na zeměkouli, anebo - lépe řečeno - místa, která jsou neobydlená, jsou i neobyvatelná. Není prostor, kam přesunout celou skupinu lidí, a bylo by to i technicky obtížné.

Poslední - ve srovnání s předchozími pokusy „nehumanistickéjší“ - pokus o likvidaci skupiny jako skupiny je násilná asimilace: násilná buď tím, že dominantní společnost nerespektuje specifika minoritní skupiny, nebo že se skupina tohoto etnického specifika snaží zbavit násilným způsobem.

Dominantní společnost a její oficiální představitelé tedy požadují, aby se minoritní skupina přizpůsobila, „připodobnila“, asimilovala. (Viz: „Narďte jim, at si lépe všimají svého okolí a at se přizpůsobí“). „To“, čemu se mají Cikáni přizpůsobit, jsme my (i když „to“ nazýváme „společností“, „civilizací“, „vyšší kulturou“, je to naše společnost, naše civilizace, naše vyšší kultura) a přitom my - necikáni nejsme ochotni Cikány přimnout, postrádáme ochotu ke kontaktu, ke komunikaci.

Příklady ze sondy:

Na otázku „Co byste řekli, kdyby se k vám do domu nastěhovala cikánská rodina?“

- pět dotázaných ze souboru sedmdesáti pěti neodpovědělo,

- dvacet osm empaticky vyjádřilo, že by cikánskou rodinu v domě bydlet nenechalo („Zabil bych je, pak ty, co mi je tam nastěhovali, a pak sebe“, „At si je k sobě vezmou bydlet ti, co se jich tak zastávají“, „At si je do domu nastěhují funkcionáři, co na ten nápad přišli“, „Radši bych se vystěhoval“, „Vyhodil bych je“, „Jen přes mou mrtvolu“, atd.);

- dvaadvacet respondentů vyjádřilo neochotu ke kontaktu poněkud pasivněji: („Rozhodně bych nebyl rád“, „Zoufala bych si“, atd.);

- šestnáct respondentů uvedlo jako podmínku, že by cikáni museli být přizpůsobeni („... na kulturní úrovni jako ostatní“, „Museli by se chovat jako my“, „Civilizovaní...“, atd.);

- pouze dva vyjádřili aktivní ochotu ke kontaktu („Snažil bych se o dobré vztahy“, „Snažil bych se je poznat a spřátelit se s nimi“);

- tři dotázaní, kteří s Cikány bydleli, odpověděli takto: „Už jsem s nimi bydlel, a nebylo to tak strašné.“ „Bydleli u nás v domě, a bylo to jako u Cikánů, spousta dětí a křiku, ale nakonec se s nimi jakž takž vycházet dalo.“ „Chválabohu, už mám tuhle zkušenost za sebou. I když to byla slušná rodina, přál bych vám vidět ty jejich rodinné sešlosti.“

¹³ Cikánské etnikum jako živočich a doživající hodnoty pochopitelně necikáni. (Viz J. Sus, *Cikánské otázky v ČSSR*; „reakčnost cikánského folklóru“ [podtrhla M. H.], nedostatečnost, zastaralost cikánštiny atd.). Hodnotí je tak na prvním místě proto, že je neznají. Dosud nebyl proveden žádný sociolingvistický průzkum, který by na-

Tedy ti, kterých si Cikáni „mají všimát“, kterým se mají přizpůsobit, se distancují, neustále dávají Cikánům najevo jejich odlišnost, a to odlišnost hodnocenou jako něco nižšího, méněcenného - a tím vlastně dominantní společnost popírá, znemožňuje svou asimilátorskou činnost.

Ze asimilace neuspívá ani jinde na světě, je patrné z toho, jak různé minoritní skupiny na asimilátorské tendence (tj. v podstatě manipulátorské tendence), dominantních společnosti reagují:

1. Dezintegrace osobnosti, které jsou vnucovány dva odlišné hodnotové systémy: důsledkem toho jsou poruchy v chování, zločinnost, apatie a pod.

2. „Komplex strýčka Toma“ - nazýváno podle literární postavy hodného černocha, který ve všem souhlasí s bělochy a dobrovolně jim přiznává výsostné právo rozhodovat, dobrovolně se podrobují jejich manipulacím, sám na sebe se dívá jejich číma jako na méněcenného, ale neškodného černocha a je s tímto postavením spokojen.

3. Minoritní skupina neustále odlišovaná a distancovaná dominantní společností si konečně uvědomí svou skutečnou odlišnost a aspiruje na to, aby ji mohla uplatnit, aby mohla uplatnit své specifikum. (Eskymáci v Kanadě usilují o to, aby se jejich děti alespoň v několika počátečních třídách mohly učit v mateřských jazycích - informace pana Joanasie Salmonie z kmene Sikuliumiut; Pitantafarové v Austrálii mají dvě školy, kde se děti učí v pitantafarštině a nikoliv v jím cizí angličtině - školy v Amatě a Ernabelle.)

K tomu, aby své specifikum a svá práva na existenci jako etnické skupiny, jako národnosti, mohly minoritní skupiny lépe uplatňovat, se jejich členové organizují a pokoušejí se spolurozhodovat o osudu své skupiny. Pokoušejí se aktivně účastnit řešení své problematiky - tedy procesu integrace, pro který, jak je vidět, asimilace není nutná, a násilná asimilace ho naopak brzdi.

Až dosud naše kulturní povědomí, kulturní citění ospravedlňovalo manipulační postupy dominantní společnosti, přičítaje jejímu diferencovanějšímu sociokulturnímu systému „vyšší“ - to je „lepší“ - úroveň, z čehož samozřejmě vyplývá právo svým „lepší“ obdarovávat ty „horší na nižší úrovni“, nebo jim to lepší vnucovat. („Misionářství“ a „kárné tábory“ jsou stejná manipulace, jen v jiné formě). Poslední fáze vztahů dominantní a minoritní etnikum v rámci jedné společnosti ukazuje, že budeme muset své kulturní citění přeorientovat více směrem k toleranci, k pojmání jiného pouze jako jiného, a ne jiného jako horšího nebo nižšího.

Zkoumáním „cikánské problematiky“ lze, myslím, objasnit některé zákonitosti problematiky dominantní společnosti - minoritní etnická skupina, a naopak, uvědoměním si obecnosti této širší problematiky si lze ujasnit i „cikánskou problematiku“.

Než přejdu k podrobnější charakteristice specifika Cikánů jako etnické skupiny, vrátím se ještě k tomu, jak Cikány jako skupinu pojmávají necikáni.

Z toho, co bylo řečeno dříve (pojem „Cikán“, „občan cikánského původu“, postoje vyjádřené v dotaznících, J. Sus: *Cikánská otázka v ČSSR*, vyhláška 502 - část o asimilaci a o rozptylu Cikánů) vyplývá, že se necikáni dívají na Cikány převážně jako na sociální skupinu s živořícím, doživajícím etnikem,¹³ jehož likvidace je nutná k tomu, aby se Cikáni a necikáni integrovali.

Co je to integrace, integrovatost?

příklad změřil slovní zásobu cikánštiny, vývoj cikánštiny; dosud nevyšla žádná seriózní sbírka cikánského folklóru, písní, pohádek; byla vydána jediná deska s cikánskými písněmi. Už vůbec nehovořím o tom, že nebyly zjištěny postoje Cikánů k jejich etniku - totiž zda Cikáni sami považují své etnikum za živočich a doživající.

Integrovanost znamenala pro různé skupiny společnosti něco jiného. Třeba v Indii, v době kdy se indická společnost hlásila ke kastovnímu systému, znamenala integrace něco jiného než v dnešním Československu. Příslušník kasty metařů-bhángiů například měl svou společensky potřebnou roli, jejíž plnění mu umožňovalo získávat to nejnezbytnější, co je potřeba k udržení a reprodukci fyzické existence. Třebaže status bhángiů byl neúměrně nízký (nedotknutelnost), nebyli jako skupina (kasta) považováni za asociály, protože jejich roli nemohla společnost postrádat (odstraňování odpadků, fekálií, zdechlin). Byli tedy ostatními pocífováni jako integrovaná součást společnosti. Protože jejich status nedotknutelnosti se opakoval po staletí, stával se jakousi nezměnitelnou daností, jako takový jej každý průměrný bhángi nesl, neaspiroval na žádný vyšší status (nepovažoval to za možné), spokojoval se s tím, jak byl podle svého statusu přijímán ostatními a cítil se tedy integrovaný.

Napadá mě obdoba s Cikány u nás. Svou úvahu opírám o pozorování a o monografický průzkum v cikánské osadě v Rakúsích u Kežmarku.

Koncem 19. století žily v Rakúsích dvě cikánské rodiny. Žily ve dvou zemljankách za obcí. (Vybavení zemljanek prakticky žádné: sláma, suchý pýr od brambor nebo hadry místo postele; džber na vodu, hrnec, nůž, sekera. Vařilo se na otevřeném ohni uvnitř zemljanky. Topivo: dřevěné uhlí, protože nečadí.) Každá rodina vlastnila kovářské náčiní (cikánsky „aproha“) a buď housle, basu nebo cimbál. Hlavní zdroj obživy Cikánů bylo kovářství, doplňkový zdroj hudba. Cikáni prováděli kovářské práce pro celou vesnici. Kromě cikánských kovářů byla ve vesnici vybavená kovářská dílna patřící Němci.

Z rozhovoru s J. Heldákem (Slovák, 80 let, dříve maloročník):

„Nekonkurovala kovárna cikánským kovářům?“

„Nekonkurovala, Cikáni přece dělali tu „cikánskou práci“ (termín).

„Co je to »cikánská práce«?“

„No přece »cikánské hřebíky« — »románo karfin« (i Slovák zná cikánský název). Byly z měkkého kovu, šly lehce ohnout, přibíjely se jimi třeba petlice ke dveřím. Pak dělali Cikáni »eska« ke spojování řetězů a podkovy. Německá kovárna byla drahá, pracovala na zakázku — od Cikána to měl člověk hned hotové a dal mu za to pár brambor, slaninu a nějaký ten krejcar.“

„Co kdyby se Cikáni z vesnice odstěhovali?“

„Tak by si vesnice opatřila nově, ale oni se vždycky nějakí Cikáni našli.“

„Jak jste s Cikány vycházeli?“

„Dobře. To byl... (J. Heldák jmenuje cikánské kováře jménem: tedy ne bezejmenní Cikáni, ale konkrétní jednotlivci). Vycházeli jsme s Cikány daleko líp než dnes. S dnešními Cikány se nedá vydržet a jsou to darmožrouti.“

„Pili Cikáni?“

„To by si nikdy netroufli! Jednak na piti neměli, a kdyby dříve šel Cikán po vesnici opilý jako chodí dnes, nebo kdyby byl vůbec vstoupil do hospody, tak by ho naši dobili. To jen když šel hrát.“

„Hrál jste si s cikánskými dětmi, když jste byl malý?“

„Jak vás to může napadnout!... Ostatně když to táta neviděl...“

Výpověď Jána Pišty (Rom, 81 let, dříve hudebník, syn kováře):

„Me somas lé gádženca lácho, ale darekana mek foder sar adaďives. Adaďives o gádžo daral te chal le Romes palo svetos, bo hin pr'oda ajse zákoni, ale te ajso štátos na úlahas, murdardenas bi amen sar rukonen. Na phenav, the darekana ajse gádže has, lenas le Romes pro asaben, ale mro dad lenge kerlas oja »románi búfi«, a jon savóre ča pal leste, ča pal leste, bo bi ola románi búfi pen na obdžanas. Andre khangeri amen na rádo dikhenas, ale amen aňi na phíranas, soske. Ča te has bóňa...“

„Byl jsem s gádži zadobře, a dříve ještě lépe než dnes. Dnes se gádžo bojí zprovodit (snést) Cikána ze světa, protože na to jsou zákony, ale kdyby nebyl takový stát, pobili by nás jako psy. Neříkám, dřív byli také gádžové, že se Cikánovi posmívali, ale můj otec pro ně dělal tu cikánskou práci, a všichni za ním, všichni za ním, protože by se bez té jeho práce neobešli. V kostele nás rádi neviděli, ale my tam ani nechodili, proč také. Jen o křtinách...“

Cikáni na Slovensku byli převážnou většinou kováři-hudebníci. Cikáni-kováři měli v Rakúsích (a podle pozorování mohu říci, že i jinde) svou zvláštní společenskou roli; vesnice potřebovala jejich specifické výrobky, jejich specifickou dovednost. Podobně jako bhángiové v Indii měli i Cikáni neúměrně nízký status v poměru k potřebnosti své společenské role i v poměru k ostatním, nicméně nebyli pocífováni jako paraziti, jako přítěž společnosti, jako asociálové. A protože sami brali svůj status jako danost, neaspirovali na to, aby byli ostatními ceněni jinak. Vztahy mezi oběma skupinami nevyvolávaly trvalý konfliktní stav. Zdá se, že dříve byla integrovanost Cikánů přes jejich nízký status větší než dnes.

Industrializace kovářské řemeslo zničila. Cikánům zbyla role hudebníků, ale i ta byla znehodnocena rozšířením rozhlasu, kina, později televize. Synové Jána Pišty

z Rakús se živilo jako nekvalifikovaní nádeníci při stavbě silnic a na lesních pracích. Ztratili svou dřívější specifickou roli, protože ji společnost nadále nepotřebovala.

Několika málo cikánským rodinám (nebo klanům) se podařilo jejich bývalou roli přizpůsobit a učinit ji nadále žádanou — viz například klan Romů-uměleckých kovářů z osady u Bratislavy. (Materiální i kulturní vybavení osady je nadprůměrné. V nejmladší a střední generaci jsou zdejší Romové stoprocentně gramotní; většinou ovládají tři jazyky: cikánštinu, slovenštinu a němčinu — němčinu proto, že byla dříve ve škole povinná. Mezi zdejšími Romy a necikány nedochází ke konfliktním situacím.) Umělecké výrobky Romů z této osady reprezentovaly Československo na EXPO 67. Příznačné pro náš postoj k Cikánům je to, že výrobky bratislavských Romů-uměleckých kovářů byly prezentovány jako dílo Slováků.

Romové, kterým se podařilo uchovat nebo způsobit svou roli, zůstali integrováni i v nových podmínkách a postupnou demokratizací společenských podmínek získali i vyšší status, čímž se jejich integrovanost prohloubila.

Jinak tomu bylo s Cikány, kteří svou roli ztratili. Společenská změna provázená industrializací a demokratizací jim sice dala status rovnoprávnosti (zvlášť po roce 1945 — Ústava ČSSR, článek 20: „Rovnoprávnost všech občanů, neohledně na národnost a rasu, je zaručena“), ale tím, že se většině nepodařilo najít společenskou roli, jsou pocíťováni jako paraziti, asociálové a jsou tedy méně integrováni než dříve.¹⁴

Skutečnost, že se dnes Cikáni převážně

uplatňují v rolích, které nevyžadují žádné vzdělání, vede k úvaze: proč jsou Cikáni většinou znatelně méně vzděláni než necikáni?

Myslím, že jeden faktor, který tento jev podmiňuje, souvisí s nízkým statutem Cikánů v minulosti. Se statutem je spojena míra možnosti (skupiny, jednotlivce) podílet se na právech společnosti. Vzhledem k nízkému statusu se Cikáni mimo jiné nepodíleli ani na právu na vzdělání, o čemž svědčí konkrétní příklad — zápis ze školní kroniky obce Lučivné, okres Poprad, rok 1921: „Nový řídící všech cikánské dítky ze školy vyhodil, neboť do školy nepatří.“

A tak třebaže co do společenské role byli Cikáni-kováři ve stavovské společnosti svým způsobem více integrováni než jsou dnes, nízký status jim ztížil situaci při hledání nové role ve změněvší se společnosti, a tím byl proces směřující k integraci zpomalen.

Nízké postavení Cikánů v minulosti (prakticky nejnížší kasta) a s ním spojený nízký status zabrzdlily integrační proces i v tom, že Cikánům znemožňovaly společenský pohyb.

Příklad:

Zápisnica spisana dňa 10. mája 1927 v kancelárii obecného starostu v Lubici — materiál z okresního archivu ve Staré Ľubovni, (přepisují doslova i s pravopisnými chybami):

„Dostavili sa 13 cigaňov, ktoré predstierali žiadost, aby mesto na vybudovanie ich budov im nejaký mesto odpustil račilo, pretože s ostatnými cigaňmi spolu byvať nemôžu z príčiny tejto: my každý den chodíme do práce, na ten čas keď sme nedomá, nutia tie ostatné cigáni naše deti ku krádeži, a keď neposluchajú, budú bité. My sme cigani, ktorí

¹⁴ Pozorují, že v poslední době si Cikáni nacházejí novou roli: kopáči. Kopáči na stavbách, melioracích apod. (Tento jev nemá nic společného s direktivním řešením „cikánské problematiky“.) Role kopáčů je společensky potřebná, a málokdo z necikánů má zájem se ji ujmout, protože je to role, která nevyžaduje ani základního vzdělání, natož kvalifikace. A tak necikáni, kteří většinou kromě povinného devítiletého školního vzdělání získávají ještě nějakou specifickou kvalifikaci, na roli kopáčů neaspírují. Cikáni mají většinou vzdělání, ci spíše nevzdělání, této roli ujmou. (Statistika uvádí 16 781 negramotných Cikánů ve věku 15 až 39 let! Dále uvádí, že 86 % cikánských dětí nedokončí základní školní vzdělání, z čehož 39,8 % vychází pouze z páté třídy.) Dále vyhovuje Cikánům role kopáčů i proto, že nevyžaduje strojově pravidelný, osmihodinový, každodenní pracovní rytmus (my jsme si na tento rytmus mimochodem začali zvykat o dvě století dříve než Cikáni), a mám dojem, že jim vyhovuje i proto, že pro nezáměstnané cikánů o tuto roli mohou Cikáni pracovat spolu, v cikánských (často rodinných) partách, a tak nejsou vystaveni negativním postojům necikánů.

Uvedu konkrétní příklad z Rakús:
Na přidružené výrobě, organizované MNV Rakúsů pracovalo v roce 1968 52 Cikánů (z toho 27 Cikánů

z osady Rakús) a 8 necikánů. Podle slov předsedy MNV byl čistý zisk plynoucí MNV Rakúsů z přidružené výroby průměrně 20 000 Kčs měsíčně. Z těchto peněz vybudoval MNV v roce 1968 společenský sál v obci, kam Cikáni z osady nechodí; na zlepšení podmínek v osadě nebyla z peněz, které prakticky vydělali Cikáni, investována ani koruna. Pro zajímavost budu „podmínky v osadě“ konkretizovat: Cikánská osada je od obce vzdálena 2 km, od hlavní silnice nevede k osadě žádná cesta; počet obyvatel v osadě (ke konci roku 1967) — 407, v roce 1968 se zde narodilo 29 dětí, za první pololetí roku 1969 — 26 dětí; elektrika byla do osady zavedena v roce 1964, vodovod instalován v roce 1965 — do té doby se pila voda z potoka. Vodovod je jeden hydrant (na přibližně 500 lidí); v osadě není prodejna, není mateřská školka. Bydlení: dva zděné domy, ostatní dřevěné chatrče — na jednu místnost připadá průměrně 6,2 osob, na jednu postel průměrně 2,9 osob.

Skutečnost, že Cikáni vydělávali na obec průměrně měsíčně 20 000 Kčs, nevstoupila do vědomí necikánů (anebo ji tam nepojali), a tak do dotazníků sondujících postoje necikánů k Cikánům napsalo 21(!) z 30 dotazovaných rakúských gázdů, že Cikáni nepracují, nechtějí pracovat, jsou asociálové a přítěž společnosti.

od práci žijeme a nechceme, aby naše děti ku kraděm boli vychované. Prosíme slvané obecné zastupitelstvo, aby náš žiadosť priaznive vyhovel..."

„Rada jednohlasne zamítla žiadosť, pretože práve takoto rozširovanie cikánov oproti tomu sa zaujmom celého obecného.“

Znemožnenie horizontálneho pohybu ztížilo Cikánom i vertikálnu mobilitu a prakticky zamezilo, aby se Cikáni diferencovali — hmotně, i pokud jde o roli a o status.¹⁵

Jak vypadá možnost diferenciace v současné (lépe řečeno ještě v nedávné) době?

Uvedu jako konkrétní příklad situaci v rakúské cikánské osadě. Uvedené údaje byly zjištěny v prosinci roku 1968.

V prosinci roku 1968 byly v rakúské cikánské osadě šedesát čtyři rodiny. Každá rodina měla svého živitele nebo živitelku.

Ze šedesáti čtyř živitelů bylo čtrnáct důchodců (sedm invalidních důchodů, dva vdovské důchody, pět starobních důchodů).

Z padesáti pracujících sedm Romů vydělávalo měsíčně více než 3000 Kčs. (V uváděných výdělích nejsou zahrnuty přídatky na děti.) Dvanáct jich vydělávalo více než 2000 Kčs.

¹⁵ Diferenciace společenských rolí může probíhat jednak uvnitř skupiny — v případě, že je skupina zároveň globální společností — a jednak u jednotlivých členů skupiny v rámci celé společnosti. Myslím, že právě diferenciace společenských rolí jednotlivých členů etnické skupiny v rámci celospolečenského systému umožňuje přirozený, nenásilný asimilační proces (pokud ovšem etnická minorita není postojí dominantní společnosti doháněna k tomu, aby si udržela svou odlišnost).

Postavení minoritní skupiny v dominantní společnosti téměř znemožňuje, aby skupina zůstávala nadále izolovanou globální společností s odlišně a izolovaně probíhajícími procesy diferenciace. Jako příklad můžeme vzít globální společnosti australských původních obyvatel. Než přišli do Austrálie Evropané, měly různé australské kmeny dokonalý společenský systém. Dokonalý v tom smyslu, že jim umožňoval existenci a reprodukci celé společnosti v podmínkách (přírodních), v jakých se nacházeli (jinými slovy: uspokojoval potřeby přiměřeně možností daným okolními přírodními podmínkami). Evropané si přinesli do Austrálie svůj společenský systém, který jim usnadnil stát se dominantní skupinou. Protože původní obyvatelé Austrálie neměli prostor, ani možnost zůstat se svým světytým společenským systémem v izolaci, museli se stát součástí dominujícího systému, museli se pokoušet uplatňovat se v jeho rolích. Tím byl jejich vlastní systém narušen: přestal probíhat světytý proces diferenciace rolí v jejich samostatné globální společnosti. A protože role cizorodého systému jim byly cizí, zůstávali v postavení minoritní, nesvéprávné, manipulované skupiny.

U Romů byla situace komplikovanější. Podle domněnek (!) o jejich postavení v Indii lze soudit, že byli součástí indické společnosti v postavení kasty (domové — hudebníci?, podpalovači kremačních hranic?), a že tedy svůj globální sociokulturní systém v Indii neměli. Jejich světytý systém se začal vyvíjet a konsolidovat po tom, co Indii opustili, a jeho svéráznost byla dána kočovným způsobem života Romů v cizím (spíše lidském než přírodním) prostředí. Nejcelistvější společenský systém si zachovaly ty skupiny Romů,

Deset rodin spořilo.

Dvacet šest ze šedesáti čtyř dotazovaných Romů — žitelů rodin a reprezentantů zájmů jednotlivých rodin si chce stavět nový dům, z toho tři se domnívají, že celou výstavbu zajistí vlastními finančními prostředky a nebudou potřebovat státní půjčku.

Všech dvacet šest rodin chce stavět na místě dnešní osady, nechce ovšem osadu, nýbrž obec. (Důvody: „Rom s Romem a gádžo s gádžem“, „Mezi našimi lidmi je nám líp“, „Aspoň se naše děti nebudou bit s necikánskými dětmi“, „Už jsme tu zvyklí, narodili jsme se tu a chceme tu umřít“, „Máme tu blíž do lesa“, „Alespoň tu na nás tolik nemůžou“, atd.)

Třináct rodin se za posledních pět let pokoušelo zlepšit svou situaci nejen proklamativně, ale skutečnými akcemi. Dvě rodiny si postavily zděné domy přímo v osadě — obě stavby byly provedeny bez stavebního povolení — stavební povolení nebylo uděleno, protože vyhláška 502 dala direktivy k likvidaci osad jakožto „nežádoucích cikánských soustředění“, která neumožňují kulturní způsob života, na-

kteří žily v největší izolaci (at chtěné či nucené), například Romové-lováři nebo Romové-kalderáři (uvádím na rozdíl od Romů-kovářů). Svéráznost jejich způsobu obživy (a troufám si hovořit o systému, protože podmínkou způsobu získávání obživy byla primární struktura skupiny a primární diferenciace rolí podle pohlaví a věku) spočívala ve „sběru“ obživy: nikoli v „obírání“ okolní přírody-země, ale v obírání těch, kteří si přisvojili právo přírodu-zemi obírat sami, protože se na této zemi usadili dříve. (Příklad ze sondy: sedmáct respondentů ze sedmdesáti pěti hovoří o Cikánech jako o „přivandrovalcích“, „cizincích“, „národních hostech“, kteří by své občanství v této zemi měli brát jako udělenou milost.) Albert Schweitzer sděluje v knize *Lidé z pralesa* zajímavý postřeh: příslušníci gabunských kmenů nepovažují okradení kohokoli, kdo nepatří ke skupině MY, za nemorální; to, co z hlediska „bílých“ je „krádež“, je pro ně stejně přirozené jako obírat přírodu o její plody. Myslím, že totéž hodnocení „krádeží“ platilo u těch skupin Romů, kteří byli nuceni k největší izolaci. V každém případě slovesný folklór Romů (v pohádkách se často opakuje motiv: Rom-hrdina, který umí okrást, oklamat gádža) nasvědčuje, že „te předžal le gádžeske pre gádži“ — „přejít gádžovi přes rozum“ — byla schopnost, dovednost hodnocená kladně.

Vracím se k diferenciaci rolí. Cikáni-kováři-hudebníci byli zapojeni jako skupina (kasta) do výrobního systému společnosti, zastávající roli kovářů. Diferenciace rolí uvnitř skupiny souvisela s fyzickou reprodukcí a vnitřní socializací skupiny, se soužitím v rámci osady. Role se diferencovaly v neformálních skupinách: rodinách, rodech, klanech. V rámci osady se vydělovala role „čhibála“ (cikánsky: „mající jazyk“), mluvčího, „starosty“ osady. I když se osady populačně rozrostly (jsou osady až s tisící člennou populací; tři sta až pět set Romů v osadě není výjimkou), zůstávaly v parazitním postavení vzhledem k obci, protože dominantní společnost nikdy nedovolila, aby se osada stala obcí, nezávislým samostatným ekologickým celkem, schopným uspokojovat občanské potřeby svých obyvatel.

opak umožňují reprodukování „typicky cikánského způsobu života“, neposkytují možnost „adkulturace pro nedostatek dobrých vzorů.“¹⁶ Jedna rodina byla přijata do stavebního bytového družstva v Kežmaroku a v létě roku 1969 se tam přestěhovala. Jedna rodina koupila poslední volný pozemek v obci a staví v obci. Ostatních devět rodin buď žádalo o stavební povolení, nebo se pokoušelo nějaký volný dům v okolí koupit. Neuspěly. Důvody?

— Vyhláška 502 dala direktivu likvidovat cikánské osady, tudíž není povoleno v osadách stavět. („I kdyby to byl cikánský král a chtěl si tam postavit zámek“ — funkcionář MNV v Letanovicích, okres Spišská Nová Ves. Já: „Kdyby můj známý Cikán lékař si chtěl postavit v osadě vilu, povolíte mu to?“ Funkcionář MNV Letanovice: „Nemůžeme, bylo by to proti vyhlášce.“ I když vyhláška nebyla tak jednoznačná a připouštěla výjimky, většina funkcionářů ji takto chápala.)

Obec Romy, kteří se chtěli diferencovat, také nepřijala, protože podle vyhlášky 502 se likvidací osad neměla vytvářet nová nežádoucí cikánská soustředění. Směrnice doporučovala, aby v obcích nebydlelo více než 5 % Cikánů. Toto doporučení byla většina funkcionářů (neřku-li necikánské veřejnosti) ochotna brát jako direktivu. (Ze třiceti respondentů z obce Rakúsy, reprezentujících 500 necikánských obyvatel Rakús, všech třicet projevilo nesouhlas s tím, aby se noví Cikáni přestěhovali z osady do obce.)

— V okolních obcích nebo městech rakúští Cikáni povolili ke stavbě také nedostali, protože v popradském okrese má prakticky každá obec „své“ Cikány a „svou cikánskou problematiku“.

— Do Čech, i kdyby byli chtěli, se také přestěhovat nemohli, protože rozptyl podle vyhlášky 502 znamenal „plánovaný a organizovaný přesun“ z jednotlivých slovenských okresů pouze do jejich „družebních“

okresů v Čechách, a „každý neplánovaný, neorganizovaný, nepotvrzený přesun cikánské osoby (rodiny) oběma okresy je nutno považovat za nežádoucí migraci cikánských osob a důsledně jej odmítat. Na vlastní náklady pak buď okresu nebo osoby, která jej provedla, vrátit cikánskou osobu (rodinu) do původního jejího místa bydliště.“ (Citováno z bulletinu *Zásady pro organizování rozptylu a přesunu cikánského obyvatelstva za účelem likvidace nežádoucích cikánských soustředění ve smyslu usnesení strany a vlády*, Ministerstvo financí, čp. 122/14 336/67.) Vzhledem k tomu, že přibližně 9 000 Cikánů v popradském okrese nezbytně potřebovalo zlepšit svou bytovou situaci, nebyl naplánován přesun rakúských Romů.

Devíti cikánským rodinám z rakúské osady, které se aktivně chtěly diferencovat, nebyla diferenciace umožněna. Tím dominantní skupina zbrzdila proces směřující k integraci (a snad i k přirozené asimilaci).

Navic bylo Cikánům znemožněno, aby investovali své výděly způsobem, který by jim potenciálně umožnil námi požadované „zlepšení životní a kulturní úrovně“. (Nelze investovat do stavby domu, nelze tedy investovat ani do koupi nábytku a bytového zařízení,¹⁷ a nakonec nelze kupovat ani dostatek vhodného oblečení, protože není kde je uložit. Zbývá možnost investovat do jídla a do pití — do alkoholu.)

Donedávna¹⁸ tedy postavení Cikánů ve společnosti, nerovnoprávné, byť prohlašované za rovnoprávné, ochromovalo přirozený proces hmotné a kulturní diferenciace, ztížilo jim integrovat se pokud jde o status (protože v dnešní společnosti je status spojen s určitým stupněm hmotné a kulturní úrovně) a omezilo možnosti budoucí generace Romů diferencovat se pokud jde o roli.

Z hlediska role, kterou Cikáni v minulosti sdíleli, se jeví, že jsou sociální sku-

¹⁶ Záměr rozptýlu byl, aby Cikáni napodobovali „dobré vzory necikánů“. Nebralo se v úvahu, že by Cikáni mohli napodobovat dobré vzory Cikánů (opět projev naší nadřazenosti), a dále se nepočítalo s tím, že necikáni budou ochotni dobré vzory dávat.

Příklad z rozhovoru s Juliem Gáborem-Balázem, který si jako druhý Rom v osadě postavil zděný dům: „Když jsem viděl, že si „kírvo“ (kmoťr) Gábor může postavit dům, a je to starý člověk, povídám, abych já mladý si dům postavil nemohl? A tak jsem se do toho pustil, i když mi povolení nedali.“

¹⁷ Z rozhovoru s Juliem Polhošem, narozeným 1936, negramotným, dělníkem, průměrný výdělek 2 500, 6 dětí: „Te me džanava, hoj man mukena te thovel mange o kher, imar na čak te chal, te pijel, afe thováva mange o love pre sere, pre knížka, afe avka? pre soste šporinav?“ — „Když budu vědět, že mě nechají stavět dům, už nejen jíst a pít, odložím si peníze stranou, na knížku, ale takhle? Nač mám šetřit?“

¹⁸ Zdůrazňuji „donedávna“, protože v současné době se zdá, že státní instituce přistupují k „cikánské problematice“ s daleko větším porozuměním.

pina. Z hlediska hmotného a kulturního postavení,¹⁹ které velká většina Cikánů nadále sdílí, se Cikáni jeví jako společenská vrstva. Podle toho měla dominantní společností tendenci s nimi jednat. Sociální skupina ovšem, ztratili-li svou společenskou roli, zaniká. Cikáni nezanikli, i když ztratili specifickou roli kovářů. Cikáni, kteří přestali patřit do sociálně nejslabších vrstev, nepřestali být Cikány — ať už proto, že jimi nechtěli přestat být, anebo proto, že na ně dominantní společnost nadále pohlíží jako na Cikány. Pokud Cikáni v některých ohledech zůstávají sociální skupinou nebo sociální vrstvou, ani role, ani hmotná a kulturní úroveň není tím nejdůležitějším, co je jako skupinu integruje. Pohled dominantní společnosti na Cikány, pouze jako na společenskou skupinu nebo vrstvu byl mylný.

Co tedy Romy-Cikány integruje jako skupinu?

Zmínala jsem se nejednou, že Cikány integrujeme vlastně my necikáni tím, že je od sebe odlišujeme. Ovšem to, že je odlišujeme, je reakcí na jejich primárně danou odlišnost. Co je tato primárně daná odlišnost (směrem k nám) — specifikum (směrem k nim)?

Začnu u původního jména, které Cikány spojuje: R o m.²⁰ Název Rom nesou Romové-Cikáni obrazně řečeno jako standardu, symbol pospolitosti, symbol vznešenosti. Je to jakási obrana proti znevažujícímu názvu c/Cikán.²¹ Jméno Rom naznačuje společný původ Cikánů, může být něčím, co skupinu přežije: je to spíš „odznak“ než integrující prvek.

Pokusím se specifikum, odlišnost Cikánů odstupňovat podle míry získatelnosti

a pozbytnosti (případně nahraditelnosti znaky specifika jiného) — což by mohlo ukázat možnost asimilovat se/neasimilovat se nezávisle na záměru vlastním a nezávisle na záměru druhé skupiny. Myslím, že v souvislosti s touto stupnicí lze stanovit i míru tolerance dominantní společnosti a tedy vyvodit, jak by mohl probíhat proces integrace v konkrétním případě skupiny Romů-Cikánů.

Jako první integrující znak řadím antropologický typ. Je to znak, který je téměř nemožné získat nebo jej pozbyt, leda snad v příštích generacích, budou-li Cikáni a necikáni ochotni ke vzájemným sňatkům. Je to znak, který se získává r o d e m.²²

Na druhé místo, pokud jde o přirozenou získatelnost/pozbytnost, řadím jazyk. Kromě 11 820 statistikou uvedených Romlováři hovoří Romové v ČSSR tak blízkými dialekty (language varieties), že se bez obtíží dohodou. Jazyk získává člověk ne přímo rodem, ale v rodině, od narození, bez nejmenšího úsilí a záměru, prostě tím, že žije a slyší své rodné kolem sebe hovořit, zvláště osobu, která je s dítětem v největším kontaktu, rodičku-matku, proto mateřský jazyk. Jazyka se sice lze postupně vzdát, ale získat, naučit se nemateřský jazyk není věc přirozeně daná, stojí úsilí, vůle a předpokládá jistou schopnost, talent.

Do jaké míry integruje jazyk Romy v ČSSR? Kolik Romů se jazyka vzdalo (pozbylo jej) a za jakých okolností? Považují se Cikáni, kteří nehovoří cikánsky, za Cikány? Jaký postoj mají k této odlišnosti, k tomuto specifiku Cikánů necikáni, státní instituce, a jak tyto postoje působí na proces integrace? Průzkum

¹⁹ Budu stručně konkretizovat:

V roce 1965 bylo na Slovensku 1 266 cikánských osad. 10 589 cikánských rodin, tj. 64 096 osob, žilo v 8 587 chatrčích. 39,0% Cikánů žije dosud ve zcela nevychytaných, nehygienických bytových podmínkách. 16 781 Cikánů ve věku 15–39 let jsou zcela negramotní, 86% cikánských dětí nedokonečí základní povinné vzdělání, z toho 39,8% vychází z páté třídy.

²⁰ Rom — cikánsky Cikán, muž, manžel.

²¹ V Anglii, kde se Cikáni jazykově asimilovali, si nečikají mezi sebou „Gipsies“, ale Roma.

Slovo Rom souvisí lingvisticky s názvem indické kasty „dom“. Syřští a libanonské Cikáni užívají dodnes tvaru Dom. Kromě jazykové shody nebyly souvislosti mezi Romy a Domy dosud prozkoumány.

²² Ze šedesáti čtyř Romů v rakúské osadě, u kterých jsem sondařoval postoj ke jménu Rom nebo Cikán, padesát sedm volilo bezvýhradně „Rom“, zbylých sedm uvedlo, že je to jedno, jen když budou mít Roma-Cikáni „více úcty“, „více mož-

ností“. „povoleno stavět domy“, „nebudou muset mít tolik dětí (!)“, „budou mít v osadě zařízení pro prodejnu a řeznictví jako je v každé gázdovské vesnici“. „hlavně když budou vzdělanější“ „a budou mít stejné možnosti jako gázdové“.

²² Pro českou menšinu v USA by tento znak patrně nebyl relevantní, protože by jí podle něho nikdo neodlišoval a skupina by tedy nebyla vzhledem ke svému antropologickému typu vystavena žádným postojům. Antropologický typ černochů v USA nebo původních obyvatel Austrálie v „bílé“ dominantní společnosti je naopak postojům „bílých“ relevantní. Pokud by dominantní společnost netolerovala ani „nejpřirozenější“ znak specifika minoritní skupiny, antropologický typ (tedy míra tolerance skupin — ochota ke kontaktu žádná), bude proces integrace prakticky nemožný. Míra tolerance je jistě ovlivněná obecným kulturním cílením: byla jiná za nacismu než v této současné společnosti, ve které je rasová rovnoprávnost součástí kulturního povědomí.

zabývající se těmito problémy dosud provedený nebyl.²³

Za poslední integrující prvek, nejméně ziskatelný rodem, považují projevy specifického sociokulturního systému (lépe řečeno pozůstatky systému). Skupina udržuje zvyklosti, které vyplývají z postavení, role a statusu jednotlivých členů v neformálních podskupinách jako je rodina, rod, klan. Ze specifické historické zkušenosti skupiny vyplývá odlišný hodnotový systém, odlišné kulturní citění. Kulturní citění nebo sebeuvědomění skupiny jako skupiny v okolní společnosti se projevuje ve specifické tvorbě, u Romů konkrétně ve folklóru.²⁴ Do této kategorie patří i to, čemu se říká „národní charakter“ — ovšem „typické vlastnosti“ skupiny, nebo „národní charakter“, bývají petrifikovanou reakcí na postoje okolní společ-

nosti, v případě Cikánů na postoje naši necikánské dominantní společnosti.

Projevy sociokulturního systému jsou nejméně chápány druhou skupinou, budi obavy, podezření, nelibost, jsou nejméně tolerovány.

Ze specifika integrujícího skupinu vyplývá, myslím, nejen pocit sounáležitosti, ale i životní rovnováha členů skupiny jako jednotlivců, pocit, že jejich existence je opodstatněná, pocit bezpečí.

Pokud je skupina nucena tlakem postojů nebo násilnými postupy dominantní společnosti se vzdávat svého specifika, aniž sama uznala za vhodné a možné se jich vzdát a přejímat znaky a hodnoty druhé skupiny za vlastní, dezintegruje se nejen skupina, ale dezintegrují se i členové skupiny jako osobnosti, ztrácejí rovnováhu, pocit bezpečí a existenční

²³ Mohu uvést pouze poznatky dílčího výzkumu v Rakusích a několik dalších faktů. Pětiletí ZDS v obci Rakúsky navštěvovalo v roce 1967 189 dětí, z toho 137 dětí cikánských. Z celkového počtu 189 dětí 47 dětí neprosperovalo. V šesti propadajících byli Cikáni. Všech 47 cikánských dětí propadlo z vyučovacího jazyka, ze slovenštiny. Další 64 dětí (z nichž 50!) propadlo ze slovenštiny v minulých ročnících) mělo z vyučovacího jazyka nedostatečnou. V rozhovorech se sedmi učiteli rakuské ZDS všech sedm, tedy 100% (!), uvedlo jako hlavní příčinu neprosperu cikánských dětí neznalost slovenštiny. („Jinak by byly docela normální.“)

Na krajské konferenci učitelů vyučujících cikánské děti (Košice — 1966) všichni učitelé uvedli jako hlavní příčinu neprosperu cikánských dětí jejich neznalost vyučovacího jazyka.

Výsledek toho, že nerespektujeme cikánštinu jako mateřský jazyk: 96 % propadajících cikánských dětí!

Komunikační systém této společnosti je založen nejen na gramotnosti, ale na určité míře vzdělání (proto je devítileté vzdělání povinné). Jestliže někdo tohoto vzdělání nedosažne, má ztíženou možnost chápat informace, které mu společnost předává. Ztížená možnost komunikace, nepochopení informací vede k nepřiměřeným reakcím, ke konfliktům — proces integrace je ohrožen.

Jestliže se pozastavím u neprosperu cikánských dětí ve škole. Nechci tvrdit, že nerespektování cikánštiny jako mateřského jazyka je jediný důvod, proč cikánské děti propadají. Například v obci Hraň, okres Trebišov, se Cikáni jazykově asimilovali a přesto je průměrný prospěch cikánských dětí horší než prospěch necikánů. Které jiné faktory mohou tedy neprosperu cikánských dětí ovlivňovat? Protože necikáni jsou dominantní společností, která o věcech rozhoduje, budu napřed hovořit o faktorech zapříčiněných necikáni.

Vezměme si například slabikář pro první třídu. Slabikář má dítěti přiblížit cizí prostředí, do kterého přichází: školu. Necikánské dítě ve slabikáři nachází (kromě vlastního, jemu srozumitelného jazyka) i obrázky „bílých“ dětí, které mohou představovat jeho kamarády; obrázky „bílých“ mužů a žen, které mohou připomínat jeho rodiče. Necikánské dítě se může s knížkou ztotožnit, cikánské dítě nachází na obrázcích jen „ráklo, ráklič“ — necikánské chlapce a holčičky, „gádže“, kteří nemohou být jeho rodiči; a ani ono samo nemůže být „ráklo, ráklič“ — necikánský chlapec, dívka, protože je „čhávo, čhaj“ — cikánský chlapec, dívka. Slabikář tedy cikánské dítě nebere na vědomí, vylučuje je, nerespektuje jeho antropologický typ. Nemůže v něm tedy vzbuzovat kladné pocity a aktivitu jako v dítěti necikánském.

Dále: cikánské dítě přijde do školy, kde bude pohromadě s necikánskými dětmi, přičemž doma

slyší: „Nezlob, sebere tě gádžo.“ Necikánské dítě přijde do školy, kde bude s cikánskými spolužáky, přičemž doma slyší: „Nezlob, seberou tě cikáni.“ Postoje dětí jsou předem ovlivněny antagonisticke. V dotazníku sondujícím postoje necikánů k Cikánům jsem položila otázku: „Co byste řekli svému dítěti, kdyby se zeptalo, kdo jsou Cikáni?“ Padesát jeden respondent ze sedmdesáti dětí přenášá na své dítě víceméně záporný postoj k Cikánům. Kromě odpovědi vyslovené nabádajících k distancnímu chování jako: „Cikáni jsou oškliví, zlí lidé, vyhní se jim“, se vyskytují například takové odpovědi: „Cikáni jsou lidé jako my, ale dělí se na tuláky, zloděje a některé inteligentní, většina je však špinavých.“ „Cikáni jsou lidé, kteří mají nižší úroveň.“ „Je to nižší vrstva Maďarů.“ „Jsou to národní hosté.“ „Cikáni jsou cizí přlivadlováci.“ „Cikáni jsou lidi jako my, ale my na ně musíme dělat.“ „Cikáni jsou lidi, kteří se nechťejí přizpůsobit.“ Předpokládám postoje, s nimiž necikánské děti přicházejí do školy, neporozumění učitelů, kteří nemohou posoudit dost zodpovědně projevy cikánského dítěte, neznajíce jeho mateřský jazyk, osnovy nepřiměřené především výchově cikánského dítěte v cikánské rodině způsobují, že se cikánskému dítěti jeví škola (vzdělání) jako nepřijatelná, nepřátelská hodnota. Jestliže tedy cikánští rodiče nebo cikánské děti tuto hodnotu bojkotují, je to víceméně reakce na to, jak je jim prezentována dominantní skupinou.

²⁴ Vztah dominantní společnosti k tvorbě Romů vytváří paradoxní situaci dalšího bludného kruhu „cikánské problematiky“. Na prvním místě tvorbu Romů neznáme. S výjimkou několika drobných, autorem romanticky přetvořených neautentických sbírek prezentujících „cikánský folklór“ se necikáni s cikánským folklórem nesetkali. Tvorbu Romů neznáme proto, že jsme jim nedovolili ji projevit, tvrdíce, že cikánské etnikum žije, že cikánský folklór je „reakční“ a zaostalý (J. Sus), že není vhodné, aby si Cikáni zakládali vlastní umělecké soubory (J. Sus) atd. Myslím, že podobně jako „nevzdělanost“ Cikánů, nepochopení, nebo bojkot hodnot dominantní společnosti ztěžuje komunikaci (chápaní informací předávaných dominantní skupinou), tak naše „nevzdělanost“ vzhledem k hodnotám Romů ztěžuje vzájemnou komunikaci — totiž neumožňuje nám chápat informace, které nám o sobě podávají oni.

Pro zajímavost uvedu jen jednu starou, mezi Romy rozšířenou píseň:
„N'avtom ke tumende
o máro te mangel
avtom ke tumende,
ka man pativ te den.“
(Nepřelšel jsem k vám prosit o chleba, přišel jsem, abyste mi dali úctu.)

opodstatněnosti. Toto je ovšem spíše téma pro psychologický průzkum.

Charakteristické tedy je, že jednotlivé znaky svého specifika získávají Romové rodem, v rodině, prostě tím, že se narodí jako Romové. Svého specifika se nemohou vzdát buď vůbec, alespoň ne v dohledné době, anebo jen s obtížemi: naopak, jejich specifikum je nepřenositelné na členy jiných skupin. Lze tedy říci, že Romové jsou skupinou národní, že jsou „národnosti“ v neformálním smyslu, pro kterou užíváme řeckého slova „etnikum“ na rozdíl od pojmu formální národnosti, spojené s určitým právním statutem.

Cikáni v ČSSR status národnosti nemají. Je to svým způsobem správné, protože status národnosti by měli mít Romové, nikoliv Cikáni.

Domnívám se, že k tomu, aby se etnická skupina stala formální národností, aby získala, vydobyla si status národnosti a s ním spojená práva (jako například právo uvádět v občanském průkaze svou národnost, právo na vzdělání v mateřském jazyce alespoň v několika počátečních třídách, právo uplatňovat svou kulturu) je podstatný zájem skupiny své etnikum udržet, případně rozvíjet, a aspirace je uplatňovat. Tento zájem a aspirace udržovat své specifikum — svou etnicitu je, jak jsem se snažila ukázat, do značné míry ovlivňován nahlížením dominantní skupiny na minoritní skupiny, postoji a postupy dominantní společnosti k minoritní etnické skupině. Asimilátorské, manipulátorské postupy mohou vést k rozkladu etnika, což ovšem nezaručuje možnost a schopnost přejmout etnikum, kulturu, hodnoty dominantní společnosti. Naopak zároveň na část Romů (nebo vůbec na část jakékoli minoritní skupiny) působí asimilátorské postupy zcela proti zamýšlenému záměru, totiž že se Romové prostřednictvím svého specifika — etnika — integrují směrem dovnitř jako skupina a prostřednictvím svého etnika se snaží čelit tlakům dominantní společnosti.

Romové v ČSSR usilovali o status národnosti a možnost uplatnit svou kulturu už v roce 1957. Skupina bratislavské romské inteligence v čele se stavitelem Antonem Facunou žádala na ÚV KSS, aby byl Romům povolen kulturní svaz. Žádost byla zamítnuta. Skupina bratislavské romské inteligence byla kritizována jako ci-

kánští nacionalisté. O šest let později, zcela bez zřetele na aspirace romské inteligence, napsal J. Sus v knize *Cikánská otázka v ČSSR*: „... historie podala nesčetné důkazy, že dostane-li se cikán na vyšší úroveň, nechce nic slyšet o svém cikánském původu a často se zaň naopak stydí...“

Dominantní společnost nerespektující aspirace a zájmy romských představitelů rozhodovala nadále sama o řešení „cikánské problematiky“, a tedy za toto řešení a jeho případné nezdarů nesla sama zodpovědnost.

V roce 1969 byly zájmy Romů vzaty v úvahu a tak se ustavily dva kulturní Svazy Romů—Cikánů jako složky NF v ČSR a SSR.

Jaké jsou zájmy a aspirace romských reprezentantů vyplývá z publikace vydané 30. srpna 1969 u příležitosti ustavujícího sjezdu Svazu Cikánů—Romů v ČSR:

„Cikáni jsou početnou společenskou skupinou, mající charakter specifické etnickosociální pospolitosti, která je spjatá určitými znaky:

- Duševní spjatost pocitem sounáležitosti, získaná vývojem, jehož složitý průběh právě Cikány stmelil. Hodnoty, kterými byl Cikán od malicka obklopen a v rodině vychován, mu pomáhají i dnes udržet životní rovnováhu ve složitém společenském vývoji.

- Jazyková spjatost, výrazný znak, udržovaný uvědoměle jako prostředek dohovoru, jemuž nikdo nerozuměl, což mělo ve vývoji plněm útlaku účelný, ale i morální význam.

- Spjatost s určitými tradicemi a kulturně společenskými hodnotami; určité hodnoty, zvyky, tradice se přenášejí z generace na generaci a zachovávají se i u Cikánů bydlících mezi ostatními občany nejen jako národnostní momenty, ale zároveň jako záměrný výraz odlišnosti.

- Existence společenských a typických mentálních rysů: jde o vlastnosti, které jsou charakteristické pro většinu Cikánů a je možné je považovat za typické.

- Společné vědomí odlišnosti od jiných sociálních pospolitostí; Cikáni neměli dosud možnost projevit se jako specifická skupina, protože jejich hodnoty byly neustále popírány, omezovány a znehodnocovány, aniž byly společností blíž poznány a neměly tudíž možnost se patřičně projevit. Pokud byli Cikáni posuzováni jako celek, pak byly brány v úvahu převážně jen negativní rysy, které však nebyly typickými znaky, ale spíše formami obrany a odporu na tlak vůči nim.

Existují i Cikáni, kteří se k Cikánům nehlásí — i to má své důvody. Morálně slabí nevydrželi společenský tlak, nechali se ovlivnit problematičností situace Cikánů, negativními názory části veřejnosti, prožitky

z dob 1. republiky a zejména okupace. V jejich nitru však většinou existuje pocit sou-
náležitosti, který se za příznivějších podmí-
nek opět ozve. Těch, kteří odpadnou, bude
velmi málo.

— Postavení ve společnosti; Cikáni, a to
i tzv. „asimilovaní“, „zcivilizovaní“ cítí vědo-
mě i podvědomě svůj původ, své hodnoty,
cítí svou specifiku, mají svůj psychický ži-
vot a mnohdy i přes své vyšší společenské
postavení mají své problémy, byť kvalita-
tivně odlišné od ostatních vrstev Cikánů.

Cikáni jako společenská skupina mají cha-
rakter určitého specifického subjektu, mají
proto právo být takto posuzováni, mají také
právo vytvářet další předpoklady pro svou
existenci a rozvoj své osobitosti. Této cha-
rakteristice musí odpovídat i postavení Ci-
kánů ve společnosti a vytvoření předpokladů
pro naplňování jejich zájmů, potřeb a poža-
dávků, které je třeba úměrně tolerovat.“

V roce 1969 dochází k podstatné změ-
ně v „cikánské problematice“; Cikáni pře-
stávají „být řešeni“, ale začínají spoluřešit
svou situaci, situaci osobitě, etnickým spe-
cifikem integrované skupiny ve společ-
nosti. Aspiraci na uplatnění svého etnické-
ho specifika má etnická skupina nejlepší
předpoklady pro to, aby se stala národ-
ností. Teprve od té chvíle, kdy mají Ro-
mové právo spoluřešit problematiku ne-
integrovanosti své skupiny a okolní spo-
lečnosti, se stávají spoluzodpovědnými za
to, jak rychle a jakou cestou se dojde
k integraci.

V roce 1969 tedy přestávají existovat
cikáni a do dějin vstupují Romové.

*

Úvahy, které zde prezentuji, vyvozují
z empirie, z pozorování, z materiálů pu-
blikovaných o „cikánské problematice“ a
ze dvou dílčích výzkumů. Mnohé závěry
považuji za pracovní hypotézy, které je
potřeba dalšími průzkumy prověřovat.

Резюме

**М. Гюбшманова: Что такое так наз. цыганский
вопрос?**

В Чехословацкой социалистической респуб-
лике живет многочисленная группа Цыган-
Ромов, население которых возрастает вдвой-
не по сравнению с населением не цыган.
Тем самым группа относительно увеличивается.

Термин «цыганская проблематика» назна-
чает, что отношения между Цыганами и не
цыганами являются по крайней мере пробле-
матичными. В этой проблематике участвуют
три составные части: Цыгане, не цыгане и го-
сударственные учреждения (как представители

не цыган). В последнем году присоединяется
еще четвертая составная часть Союз Цыган-
Ромов, как официальный представитель Цыган.
Хотя термин «цыганская проблематика» вы-
зывает впечатление, что инициаторами проблем
являются цыгане, мы можем сделать заклю-
чение, что впечатление является ошибочным,
если термин анализировать с семантической
точки зрения: здесь должен кто-то быть, кто
Цыган считает инициаторами. Тем, кто то яв-
ляется не цыгане. Из того, что не цыгане опре-
деляют (по своим критериям), что является
проблемой (и что ею не является) можно су-
дить, что это они, кто в отношении Цыгане—
нецыгане имеют основное положение.

Выражение понятия «цыганская проблема-
тика» без имплицитной оценки основной груп-
пы является «проблематикой неинтегрирован-
ности группы цыган и не цыган».

К познанию причин неинтегрированности
обоих групп сосуществующих или анти-
существующих в рамках одного общества
необходимо определить положение — роль
упомянутых трех (четырех) составных частей,
которую они играют в этой проблематике (что
касается степени решения и применения своих
критерий), как взаимно обуславливаются точ-
ки зрения, поведение, процессы, общее куль-
турное чувство и идеология упомянутых трех
составных частей и как эти факторы влияют
на процесс по направлению к интеграции или
неинтеграции. Необходимо установить понятие
интеграции, интегрированности общественных
групп в этом конкретном обществе (как инте-
грация проявляется в сословном обществе
и как в обществе демократическом, как на
интегрированность группы влияет обществен-
ная роль и общественное положение группы).
Что является интеграцией в специфическом
случае Цыган. Следовательно, что собственно
представляют Цыгане как группа. Дать шкалу
знаков и специфику Цыган (специфика здесь
понимается как интегрирующая по направле-
нию к Цыганам, отличающаяся по направле-
нию к не цыганам). Шкала знаков назначена
согласно мере «приобретенности и потерянно-
сти знаков». Из того, что основные знаки
Ромов-Цыган нельзя ни приобрести ни поте-
рять намерением (разве только за цену физи-
ческой ликвидации или нарушения коммуни-
кации или дезинтеграции личности отдельных
членов группы), можно судить, что знаки
естественно даны, приобретены родом (антропо-
логический тип), в семье (язык) или долго-
временным сожительством группы как группы-
социокультурной системы. Того, как можно
или нельзя знаков избавиться и заменить их
одинаково естественно (без трудностей) есте-
ственными знаками иной группы, показывает
меру ассимилятивности, способны ли цыгане
ассимилироваться, какой мерой и как быст-
ро. Здесь выступает как относительность не толь-
ко способность, но и желание ассимилиро-
ваться. На этот субъективный момент влияют
отношения не цыган (ассимилиантное общество)
к различным знакам (элементы) цыганской
специфики. Пропорционально мере ассими-
лятивности можно привести меру толерантности
— желания понять, толерировать различные
элементы отличительности, а тем самым и же-

ление к контакту, желание к коммуникации, желание быть в коммуникации инициатором или наоборот, требовать, чтобы вторая сторона (группа цыган) приспособилась.

Нажим отношений господствующей группы (или же насильственные действия), насильственное внушение собственных ценностей и критерий влияет потом на отношения Цыган к особой специфике и на интерес сохранить или потерять их.

Искусственно вызванный интерес избавляться от специфики не гарантирует способность принимать и понимать новые ценности.

Из ассимиляторских отношений и действий доминантной группы по отношению к Цыганам видно недостаточное познание этой группы и характера ее специфики, что и находится в связи с тем, что Цыганам не был дан национальный статут, хотя уже в 1957 году Цыгане претендовали, чтобы их специфика соблюдалась. В 1969 году был создан Союз Цыган в Чешской социалистической республике и Брезлианов в Словацкой социалистической республике, новая составная часть релевантная «цыганской проблематике». Введение этой новой составной части Ромы приобретают новую роль в процессе интеграции, роли соучастия на решениях, а тем самым и ответственности. Кажется, что этот фактор влияет на изменение обстановки по направлению к интеграции.

Summary

Milena Hübschmannová: What is the So-called Gypsy Problem?

In Czechoslovakia there lives a numerous group of Roma Gypsies whose population is growing twice as quickly as that of the non-Gypsies. Thus the group is relatively increasing.

The term "Gypsy problem" indicates that the relations between the Gypsies and the non-Gypsies are at least problematic. The problem involves three components: Gypsies, non-Gypsies and State institutions (as representatives of non-Gypsies). In the last year a fourth component made its appearance: the Union of Roma-Gypsies as the official representative of the Gypsies.

Even if the term "Gypsy problem" creates the impression that it is the Gypsies who initiate all the problems, we may, after analysing the term semantically, presume that the impression is erroneous: there must be some agent considering the Gypsies to be the initiators and this agent are the non-Gypsies. From the fact that the non-Gypsies determine (according to their own criteria) what is and what is not the problem, it may be gathered that it is themselves who, in the relation Gypsies—non-Gypsies, have assumed the dominant position.

The concept "Gypsy problem", cleared of the implicit evaluation by the dominant group, is the problem of non-integration of the Gypsy and the non-Gypsy groups.

In order to recognize the reasons of the non-integration of both the groups coexisting or antiexisting within the scope of one society, it is necessary to determine the position of the mentioned three (four) components, the role which they play in these problems (in respect of the extent to which they decide and enforce their criteria), how the attitudes, behaviour, procedures, general cultural feeling and ideology of these three components condition one another, and how these factors affect the process in the direction of integration or non-integration. It is necessary to define the concept of integration, of the integration of social groups in this concrete society (the forms in which integration appears in the estate society and in the democratic society, the way in which the integration of the group is influenced by its social role and by its social status).

What does integration mean in the specific case of the Gypsies and what, then, are the Gypsies as a group? My aim is to establish a scale of characteristics and specific traits of the Gypsies (the specific traits are conceived here as integrating with respect to the Gypsies and distinguishing with respect to the non-Gypsies). The scale of characteristics is constructed in terms of the degree of "the possibility to acquire and to lose the characteristics concerned". The fact that the essential characteristics of the Roma-Gypsies cannot be acquired designedly nor lost designedly (except at the cost of physical liquidation or of affecting the communication or disintegration of the personality of the individual members of the group) enables us to presume that the characteristics are naturally given, acquired by birth (the anthropological type), in the family (language) or by the long coexistence of the group as a group (the socio-cultural system). The possibility or impossibility to get rid of the characteristics and to replace them in the same natural way (i.e. without difficulties) by the natural characteristics of the other group shows the degree of adaptability, of the possibility of the Gypsies to assimilate, to what extent and how quickly. Here not only the ability, but also the willingness to assimilate appears relevant. This subjective moment is influenced by the attitudes of non-Gypsies (assimilating society) to the various characteristics (elements) of the Gypsy specificity. The degree of tolerance, i.e. the willingness to understand, to tolerate the various elements of dissimilarity and thus also the willingness to establish contacts, to communicate, to become the initiator in the communication process or, on the contrary, to require the adaptation of the other party (the Gypsy group) may be mentioned as proportionate to the degree of assimilation.

The pressure of the attitudes of the power group (or forcible actions), the enforcing of one's own values and criteria by violence affects the attitudes of the Gypsies to their particular specificity and the interest to maintain or lose it.

An artificially evoked interest in getting rid of the specificity does not ensure the ability to accept and comprehend new values. The assimilative attitudes and proceedings of the dominant group in relation to the Gipsies reveal its insufficient knowledge of this group and of the character of its specificity. This is in connection with the fact that the Gipsies have not been given the status of nationality, although as early as 1957 the Gipsies aspired to have their specificity recognized. In 1969 the Union of

Roma-Gipsies in the Czech Republic and that of Brázligaňs in the Slovak Republic, representing a new component relevant to the "Gipsy problem", has been established. By introducing this new component the Roma-Gipsies acquire a new role in the process of integration, the role of participation in decision-making and thus also a share in responsibility. They cease to "be solved" and begin to cooperate in solving. It seems that this fact influences the change of the situation in the direction of integration.